

Lezing:

Micha 3:9-4:5

⁹Hoor toch wat volgt, leiders van het volk van Jakob en heersers van het volk van Israël, jullie die de gerechtigheid verafschuwen en al wat recht is krom maken, ¹⁰die Sion bouwen op bloed en Jeruzalem op onrecht. ¹¹De leiders spreken er recht in ruil voor geschenken, de priesters geven onderricht tegen betaling, de profeten voorspellen voor geld, terwijl ze zich op de HEER beroepen en zeggen:

‘De HEER is toch in ons midden? Ons kan geen kwaad overkomen.’ ¹²Daarom, door jullie toedoen, zal de Sion als een akker worden omgeploegd, zal Jeruzalem een ruïne worden en de tempelberg een overwoekerde heuvel.

Het koningschap van de HEER

⁴Eens zal de dag komen
dat de berg met de tempel van de HEER
rotsvast zal staan,
verheven boven de heuvels,
hoger dan alle bergen.

Volken zullen daar samenstromen,

²machtige naties zullen zeggen:

‘Laten we optrekken naar de berg van de HEER,
naar de tempel van Jakobs God.

Hij zal ons onderrichten, ons de weg wijzen,
en wij zullen zijn paden bewandelen.’

Vanaf de Sion klinkt zijn onderricht,
vanuit Jeruzalem spreekt de HEER.

³Hij zal rechtspreken tussen machtige volken,
over grote en verre naties een oordeel vellen.

Dan zullen zij hun zwaarden omsmeden tot ploegijzers
en hun speren tot snoeimessen.

Geen volk zal nog het zwaard trekken tegen een ander volk,
geen mens zal meer weten wat oorlog is.

⁴Ieder zal zitten onder zijn wijnrank
en onder zijn vijgenboom,
door niemand opgeschrikt,
want de HEER van de hemelse machten heeft gesproken.

⁵Laat andere volken hun eigen goden volgen –
wij vertrouwen op de naam van de HEER, onze God,
voor eeuwig en altijd.

Lucas 1, 39-56

Kort daarop reisde Maria in grote haast naar het bergland, naar een stad in Juda, waar ze het huis van Zacharias binnenging en Elisabet begroette. Toen Elisabet de groet van Maria hoorde, sprong het kind op in haar schoot; ze werd vervuld van de heilige Geest en riep luid: ‘De meest gezegende ben je van alle vrouwen, en gezegend is de vrucht van je schoot! Wie ben ik dat de moeder van mijn Heer naar mij toe komt? Toen ik je groet hoorde, sprong het kind van vreugde op in mijn schoot. Gelukkig is zij die gelooft heeft dat de woorden van de Heer in vervulling zullen gaan.’

Maria zei:

‘Mijn ziel prijst en looft de Heer, mijn hart juicht om God, mijn redder:

hij heeft oog gehad voor mij, zijn minste dienaar.

Alle geslachten zullen mij voortaan gelukkig prijzen,

ja, grote dingen heeft de Machtige voor mij gedaan,

heilig is zijn naam.

Barmhartig is hij, van geslacht op geslacht,

voor al wie hem vereert.

Hij toont zijn macht en de kracht van zijn arm

en drijft uiteen wie zich verheven wanen,

heersers stoot hij van hun troon

en wie gering is geeft hij aanzien.

Wie honger heeft overlaadt hij met gaven,

maar rijken stuurt hij weg met lege handen.

Hij trekt zich het lot aan van Israël, zijn dienaar

zoals hij aan onze voorouders heeft beloofd:

hij herinnert zich zijn barmhartigheid

jegens Abraham en zijn nageslacht,

tot in eeuwigheid.’

Maria bleef ongeveer drie maanden bij haar, en ging toen terug naar huis.

Overweging:

Op het gevaar af u zo aan het begin van de middag te overvoeren met Bijbelpassages, voeg ik aan de al gelezen teksten er nog een toe als start van deze overdenking.

Het is het scherpe woord van Jezus uit de Bergrede (Matt. 6,24)

Niemand kan twee heren dienen: hij zal de eerste haten en de tweede liefhebben, of hij zal juist toegewijd zijn aan de ene en de andere verachten. Jullie kunnen niet God dienen en de Mammon.

De Mammon, zoals u weet, staat voor de god van het geld, van rijkdom, winst en woeker, van Wall Street en de snel toenemende accumulatie van kapitaal in de handen van hoe langer hoe minder mensen, van graaiende bankiers, de macht van grote financiële instellingen en van belastingontwijking en toch willen profiteren van corona-steunpakketten. Dat is Mammon.

Daarmee zet Jezus ons direct in het hart van de economie.

Maar Jezus vervolg is heel opmerkelijk.

Hij roept niet op tot heilige verontwaardiging, niet tot vlammend protest, geen Occupy Wallstreet.

Nee, hij vervolgt met – in ik parafraseer nu: wees niet bezorgd. In onze economie zijn we gewend om ons zorgen te maken - over ons inkomen, over onze concurrentiepositie, over de voorspelde economische groei, over de staatsschuld als percentage van het BNP, over werkloosheidscijfers, enzovoort.

Maar ik zeg jullie: maak je geen zorgen over deze dingen. Het leven is meer dan concurrentie, Bruto Nationaal Product, staatsschuld en banen. Wie van jullie kan door bezorgd te zijn, zijn leven ook maar iets verlengen? Wees dus niet bezorgd voor morgen want morgen zal wel voor zichzelf zorgen.

Zo ongeveer Jezus in de Bergrede. Herkenbaar. Denkt u maar even aan Prinsjesdag, aan de Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer, aan de talloze andere debatten in 's lands vergaderzalen. En inderdaad zien we hoezeer economie verbonden is met bezorgdheid. Natuurlijk, het kabinet probeerde een optimistische toon aan te slaan en veel te spreken over investeringen waarmee we onze zorgen kunnen doen afnemen. Maar de zorgen blijven, op korte termijn, maar zeker ook op lange termijn. De Bergrede staat haaks op de Troonrede.

Maar klinken Jezus' zorgeloze woorden klinken daarom niet ook heel goedkoop? Zijn oproep om niet bezorgd te zijn is een gemakkelijk zoethoudertje, of, om het met de woorden van de door mij straks nog nader te bespreken filosoof en econoom Karl Marx te zeggen: opium van het volk.

Als je baan op de tocht staat, je gezondheid wankelt, je hypotheek een molensteen lijkt te worden. Nee, dan liever Micha: Hier vinden we een heerlijk harde, bijna populistische aanklacht tegen de corruptie van de elite, religieus en politiek, van de rechterlijke macht: ze laten zich allemaal betalen voor hun beslissingen, het recht struikelt op de straten, één corrupte bedoening. En daaraan gekoppeld een visioen van een betere wereld, waarin ieder mens onder zijn wijnstok en onder zijn vijgenboom zit, zwaarden worden omgesmeed tot ploegscharen, speren tot snoeimessen.

Wat bedoelt Jezus met 'niet bezorgd zijn' over de economie?

De oproep is direct gekoppeld aan de mogelijkheid van 'toewijding aan Mammon'. Als we ons toewijden aan Mammon worden we kennelijk bezorgde mensen.

Kennelijk neemt Mammon ons mee, betovert en verblindt ons, waardoor we hoe langer hoe bezorgder, hoe angstiger gaan worden. En ons daardoor ook hoe langer hoe sterker gaan toewijden aan Mammon. Dat kan individueel gelden: gemakkelijk komen we in een tredmolen terecht waarin de accumulatie van geld en financiële zekerheid hoe langer hoe belangrijker gaan worden. De dwingende zuigkracht van een schitterende carrière maakt veel mensen bot en hard enerzijds, en brengt anderen tot op of over de rand van een burn-out. Een tweedeling die ik onder studenten maar al veel aantref – Strebers vs. Losers.

Maar dat geldt ook macro. We maken van onze levens en van onze economie een planbaar, maakbaar project waarin we als hoogste er uit moeten komen, als 'winner' want niets is erger dan een 'loser' te zijn.

Dat noemen we 'meritocratie'.

En 'bezorgd zijn' tegen deze achtergrond is dat je meegaat in dit framework, dat is dat je je hele leven angstvallig gaat bouwen op het najagen van succes, van groei – en geen verdere vragen meer stelt.

Dat je geen vragen meer stelt omtrent de situatie van je medemens, niet meer de vraag stelt of onze levensstijl en onze economie wel gedragen kunnen worden door de aarde of dat we de aarde uitputten. Geen vragen stelt omtrent de zin van wat we doen en of het echt bijdraagt aan het goede leven voor onszelf, voor onze medemens, voor de aarde.

De oproep om niet bezorgd te zijn over onze persoonlijke en collectieve economie loopt daarom voor Jezus uit op een andere aansporing: 'Zoek eerst het Koninkrijk van God en de gerechtigheid die daarbij hoort.' In plaats van de krampachtige bezorgdheid om te houden wat je hebt, plaatst Jezus de open zoektocht naar rechtvaardigheid. Naar hoe het anders, beter kan, rechtvaardiger, duurzamer. Daarvoor zijn geen kant en klare blauwdrukken, je moet echt zoeken. Maar dan kunnen er ook ineens heel vernieuwende dingen gebeuren. Om het met de lofzang van Maria te zeggen: dan kan het zijn dat mensen die heel krampachtig 'winners' proberen te zijn van hun troon gestoten worden en eigenlijk verliezers blijken – en omgekeerd.

Twee voorbeelden van dergelijke zoektochten bespreek ik kort.

Ik gaf hierboven de titel 'een drama in veel bedrijven'. Helaas voor diegenen die verwachtten dat ik hier heel sappige dingen zou gaan zeggen over misstanden in het bedrijfsleven – nee, ik bedoel met bedrijven inderdaad de toneel-aanduiding van episodes, onderdelen van een toneelstuk, een drama. En dan doel ik op fases in de moderne geschiedenis.

Het eerste bedrijf is dat waarin de hoofdrol is weggelegd voor Adam Smith, vaak de vader van ons economisch denken genoemd. In 1776 publiceerde hij een majestueus werk *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, kortweg *The Wealth of Nations*, uit 1776, pas onlangs voor het eerst integraal in het Nederlands vertaald als *De welvaart van landen*. Smith schreef in een tijd van grote ongelijkheid, waarin in heel Europa een rijke bovenlaag in weelde leefde en er daarnaast diepe armoede was. Hij vroeg zich af of en hoe het mogelijk zou zijn dat ook de gewone man enigszins aan de armoede zou kunnen ontsnappen en een fatsoenlijk leven zou kunnen leiden. Daarvoor keek hij naar een andere ontwikkeling die hij in bepaalde gebieden van Europa ook zag, in

Nederland, Engeland, Schotland: sinds de Middeleeuwen was het een bepaalde groep gelukt om zich aan de armoede te onttrekken door met hun handen dingen te maken die ze vervolgens met elkaar gingen ruilen, arbeid en handel, ziedaar de manier waarop mensen echt vooruitgang kunnen boeken.

Wie het werk van Smith leest met Micha en Maria in het achterhoofd, krijgt bijna het gevoel dat 'heden hun woorden vervuld zijn'. Adam Smith schetst een visioen van een wereld waarin alle mensen welvarend kunnen zijn, waarin overgeërfde rijkdom van renteniers het af zal leggen tegen de arbeid van de gewone man die dingen maakt en deze gaat verkopen op de vrije markt. Zijn inzichten worden tot op de dag van vandaag toegepast. Vrije markten zijn tot dusver heel belangrijke platforms gebleken waar inderdaad welvaart tot stand komt.

Maar: lever je er niet aan uit, ga het niet angstvallig en krampachtig hanteren, wees niet 'bezorgd' maar blijf kritische vragen stellen over wat er feitelijk gebeurt. Dat brengt me bij een tweede geschrift, een uitzonderlijk goed geïnformeerd, doordacht en visionair pamflet, het Communistisch Manifest van Karl Marx en zijn kompanen Friedrich Engels = het volgende bedrijf in het drama van de economie.

Nee, ik ga geen oude tijden doen herleven waarin ekklesia's zich nogal eens op de uiterste linkerflank van het politieke spectrum bewogen. Maar Marx' visie op de economische geschiedenis is buitengewoon interessant.

Hoe ver terug we ook kijken in de geschiedenis, aldus Marx, zien we steeds hetzelfde economische beeld. Een kleine groep eigent zich de productiemiddelen toe, en een heel grote groep komt terecht in een of andere vorm van slavernij, uitbuiting en/of armoede. Keizers, koningen, adellijke heren, grootgrondbezitters – het is steeds hetzelfde liedje, tot en met het Middeleeuwse feodale stelsel in Europa.

Is dat nu anders met de zich in Europa ontwikkelende markteconomie van de gewone man, zoals Adam Smith die ook beschreef?

Jazeker, zegt Marx, hier heeft een wereldhistorische revolutie plaatsgevonden. De burgerlijke klasse heeft zich door werk en handel bevrijd van de omknelling van de uitbuitende feodale heren.

Maar ziedaar, aldus Marx, en hier ligt zijn echte verschil met Adam Smith, deze nieuwe klasse is in korte tijd zelf een bovenklasse geworden die alle winst en macht naar zich toetrekt, 'hyperbezorgd' over de eigen machtspositie, geen kritische vragen meer durft of wil stellen - zoals wij de wereld georganiseerd hebben, zo is het goed. Dat is de 'bourgeoisie', aldus Marx, die zelf nu een uitbuitende klasse is geworden en neerkijkt op de losers, het proletariaat, en hen uitbuit.

Daarom is volgens Marx nog een volgende revolutie nodig, die ook deze nieuwe heersende klasse van zijn grootspraak en onderdrukkerspositie afhelpt.

Het gaat me niet om de oplossing van Marx – want ook die heeft weer tot nieuwe, zeer onderdrukkende machtsconstellaties geleid zoals we maar al te goed weten.

Nee, het gaat me om het kritische vragen blijven stellen. Het gaat me om het besef dat je nooit van een systeem een 'god' mag maken, waaraan je je toewijdt, en die je volgt, hoe langer hoe krampachtiger, hoe langer hoe bezorgder. Dat je het basisvertrouwen verliest dat de openheid geeft om vragen te blijven stellen, steeds opnieuw in een nieuwe context de zoektocht te ondernemen naar het koninkrijk van God en de gerechtigheid die daarbij hoort.

En dat in het Maria-besef: dat wie zich openstelt voor het nieuwe, het onverwachte, en dus onbezorgd is, ineens mee kan maken dat het oude ineens instort, dat muren ineens vallen, dat machtigen van hun troon vallen en achtergestelden naar boven komen.

Dat wie zich zoekend openstelt voor het goede meemaakt dat inderdaad iets van dat visioen van Micha dichterbij komt: ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgenboom, oftewel, levend met basiszekerheid en balans met de natuurlijke omgeving.

Tot op het moment dat we weer opnieuw 'bezorgd' gaan worden, krampachtig, dogmatisch, vasthouden aan onze gevestigde recepten en maatregelen om alles te houden zoals het is. En we niet langer 'zoeken', steeds opnieuw, steeds fris, steeds creatief, 'out of the box' naar het Koninkrijk van God en de gerechtigheid die daarbij hoort.

Kortom: we zullen steeds, juist ook in de economie, de grote kritische vragen moeten blijven stellen: doet de economie wel wat we als mensen, vanuit ons besef van het goede leven, van sociaal en duurzaam, mogen verwachten van de economie?

Momenteel zijn we dringend toe aan een volgend bedrijf, een nieuwe episode in het drama van mens en economie.

Ik heb het niet zo gepland, maar in deze herfst van 2020 organiseer ik een serie van tien dialogen met wereldwijd vermaarde creatieve, visionaire economen, waaronder drie Nobelprijswinnaars, die ik uitgenodigd heb om hun visie op de economie van overmorgen te geven: 'The Future of Capitalism'. Met hen verkennen we hoe we concreet vorm kunnen geven aan een economie die de creativiteit en vrijheid van mensen respecteert en stimuleert, en tegelijk sociaal en duurzaam is. Dit moet later uitmonden in een rapport over de toekomst van de vrije markt in Europa.

Voor mij ligt de inspiratie voor dit project in Micha: in plaats van zwaarden, financiële uitsluiting en populistische tegenreacties ploegscharen en snoeimessen, een participatie-economie voor iedereen, zodat er voor ieder plaats is onder de vijgenboom, die voor mij staat voor een ecologische omgeving die kan blijven bloeien omdat we haar goed verzorgen en niet opjagen.

En de inspiratie ligt voor mij in de Bergrede: wees niet bezorgd, wordt niet krampachtig in het vasthouden aan oude inzichten en recepten, maar ga op zoek, creatief, naar hoe het ander en beter kan.

En de inspiratie ligt bij Maria, die zag dat als je je openstelt voor het nieuwe, dat klein begint – kind in een stal, een voederbak, gewone herders – er zomaar ineens Extra Kracht zich daarbij kan voegen en grote veranderingen kunnen plaatsvinden.

Magnificat!

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeden.nl
info@ekklesialeden.nl